

IVAN ROJNIK

Sv. Pavel VI. – koncilski papež

Uvod

Papež Pavel VI. je 6. avgusta 1978 v Castel Gandolfu, na praznik Gospodove spremenitve na gori s hvalnico *Moja duša poveljuje Gospoda*, komaj slišno izkazal zadnje spoštovanje Materi Božji in izdihnil. Letos, 14. oktobra 2018, štirideset let po njegovi smrti pa ga je Cerkev, ki jo je vodil petnajst let s popolno predanostjo, razglasila za svetnika. Petdeset let po izidu okrožnice Človekovo življenje (*Humanae vitae*, 1968), je sv. Pavel VI. postal zavetnik nerojenega življenja. Oba čudeža, ki sta bila potrebna za beatifikacijo in kanonizacijo sta povezana z nerojenimi otroki. Obakrat bi se otroka lahko rodila s hudimi nepravilnostmi v razvoju. Zdravniki so v obeh primerih predlagali splav, vendar sta se oba otroka rodila povsem zdrava. Materi sta se priporočali Pavlu VI. in bili uslišani.

V zgodovino Cerkve bo zapisan predvsem zaradi vloge, ki jo je imel pri načrtovanju in izvedbi koncila. Kot posameznik je nedvomno nosil največje breme. Po smrti Janeza XXIII., ki je koncil napovedal in začel, je Montini s svojo briljantno teološko in pastoralno modrostjo koncilski načrt izpeljal do konca, zato si zasluži vzdevek »koncilski papež«. Dva papeža, ki sta sledila Pavlu VI., sta si naredila ime Janez Pavel. Nedvomno sta s tem želela pokazati, da želita nadaljevati delo svojih predhodnikov. Ta zgovoren podatek nas spodbuja, da ohranimo spomin na dva velika koncilski papeža. Zdi se, da je spomin na Pavla VI. le preveč zbledel. Najverjetneje je za to krivo razburljivo obdobje po koncilu, ki se še vedno ni povsem umirilo, morda so k temu pripomogla njegova odločna stališča, s katerimi je branil tradicionalen nauk Cerkve. Vsekakor pa se zdi

primerno, da se ob razglasitvi za svetega vendarle spomnimo dejstev, ki so povezana z osebnostjo Pavla VI. in so zaznamovala zgodovino Cerkve dvajsetega stoletja. V petnajstih letih vodenja Cerkve je v mnogih pogledih potrdil vesoljnost Cerkve; potoval je na vseh pet celin in potrjeval brate in sestre v veri. Tega ni storil noben papež poprej. Sredi dvajsetega stoletja je Cerkev odprl in približal svetu. Nikoli prej ni našlo poti k papežu toliko državnikov, predstavnikov krščanskih Cerkva in drugih veroizpovedi kot v njegovem času. Z apostolskim pismom ob osemdesetletnici okrožnice *Rerum novarum* Leona XIII. je odprl vrata političnemu in socialnemu pluralizmu katoličanov. Montini ima velike zasluge, da se je katoliška Cerkev, še posebej Sveti sedež, odmaknila od dnevne politike (Vian 2000, 672). Odločno je posegel v prenavo Cerkve od znotraj z internacionalizacijo kurije. Vse poteze vodenja Cerkve je narekoval globoki čut odgovornosti in zavest neomajnega služenja. Odločitve tako velikih razsežnosti, kot jih je sprejel Pavel VI., ni uresničil noben papež v 20. stoletju. Verjetno je prav to dejstvo odgovor na številne kritike in nasprotovanja, ki jih je doživel.

Leta 2012 je komisija teologov in kardinalov soglasno priznala herojske kreposti Božjega služabnika Janeza Krstnika Montinija, papež Benedikt XVI. pa jih je tudi potrdil 20. decembra 2012. 19. oktobra 2014 je papež Frančišek ob razglasitvi Pavla VI. za blaženega dejal: »O tem velikem papežu, o tem pogumnem kristjanu, o tem neutrudljivem apostolu, pred Bogom moramo danes izreči preproste, iskrene in pomembne besede: Hvala! Hvala ti, naš dragi in ljubljeni papež Pavel VI.! Hvala za ponižno in preroško pričevanje ljubezni do Kristusa in njegove Cerkve!«

1. Življenjepis Janeza Krstnika Montinija

Rojstvo, odraščanje, študij, duhovništvo

Montinijevi so bili ugledna in znana družina v Concesiu blizu Brescie. Niso bili bogati, toda bili so dobro stoječi. Oče Jurij Montini je bil diplomirani pravnik na univerzi v Padovi. Leta 1895 se

je poročil z Judito Alghisi, ki je bila vzgojena v Milanu v francoski duhovnosti in kulturi. Janez Krstnik Montini, bodoči papež Pavel VI., se je rodil 26. septembra 1897, bil je drugi otrok. Njegov starejši brat je bil Ludvik (1896–1990), za Janezom pa se je rodil še Francišek (1900–1971). 30. septembra, na dan, ko je umrla sv. Terezija Deteta Jezusa, je bil krščen (Guitton 2002, 125).

Njegov značaj se je oblikoval že v otroštvu in v času odraščanja ob pogumnem in razumnem očetu ter ob materi, ki je vedno imela posluš za molitev in premišljevanje. Otroci so čutili, da jih ima zelo rada, vendar je bila v izkazovanju čustev zadržana. Za očeta je bilo znano, da je skrival globoka čustva. Janez Krstnik si je privzel njegov neupogljiv značaj za svojega (Bazzoli 1978, 17–18).

Aprila 1907 je družina potovala v Rim, Montinijeve je Pij X. sprejel v zasebno avdienco. Komaj desetleten otrok se je prvič srečal s papežem. Kdove ali je tedaj slutil, da se bo kmalu njegovo življenje nadaljevalo v Vatikanu. Junija istega leta je v Brescii prejel prvo obhajilo, štirinajst dni kasneje pa še birmo. Z enajstimi leti je vstopil v jezuitsko gimnazijo. Pokazal je izjemne sposobnosti v pridobivanju znanja. Blizu doma se je vključil v oratorij, kjer se je mnogo družil z otroki in jih učil verouk.

Leta 1914 je izbruhnila prva svetovna vojna. Janez Krstnik je bil po značaju nadvse občutljiv za dogajanja v družbi, zato je kmalu zaznal njene dramatične posledice. Očetova socialna naravnost in politična zavzetost sta vplivali nanj, da je bil že kot deček prežet z idejo socialnega krščanstva, ki si je prizadevalo za reševanje stisk v delavskem svetu. Don Sturzo, R. Murri, De Gasperi in advokat Jurij Montini so postavljali temelje krščanski demokraciji. Več let so se srečevali v palači na Via delle Grazie. Janez Krstnik je vse budno spremljal. »Poslušati, opazovati, premišljevati« so bila njegova življenjska načela. Zagotovo bi se Janez Montini lahko uspešno uveljavil, če bi nadaljeval po očetovi poti, toda življenje ga je usmerilo na pot duhovništva. Leta 1916 je kot zunanji slušatelj poslušal predavanja v semenišču v Brescii. Zaradi šibkega zdravja in zaradi vojnih razmer je moral večkrat prekiniti študij ali študirati kot zunanji slušatelj. Ob bogoslovnem študiju se je še vedno zani-

mal za družbeno dogajanje. Na poti priprave na duhovniški poklic sta Janeza Krstnika spremljala spovednik P. Caresana in pater G. Bevilacqua, ki je bil Montinijev duhovni voditelj. Med Janezom in Bevilacqua se je spletla globoka vez duhovnega prijateljstva, ki se je nadaljevala v čas papeževanja. Predvsem v težkih odločitvah je duhovni oče bodril in tolažil Pavla VI. Kot ostarelega župnika ga je Pavel VI. nagradil s kardinalskim klobukom.

Janez Montini še ni dopolnil triindvajset let, ko je 29. maja 1920 v Brescii prejel duhovniško posvečenje, ki mu ga je podelil škof G. Gaggia. Njegovo mašno oblačilo je bilo sešito iz materine poročne obleke. Nekaj dni zatem je novomašnik potoval v Rim, kjer je služboval oče kot parlamentarec, brat Ludvik pa je zaključeval študij. Montini je prvič maševal pri Svetem Petru. V zasebni avdienci ga je sprejel papež Benedikt XV., pred tem pa se je z njim srečal že leta 1917. Tedaj se je srečal tudi z A. Rattijem, bodočim papežem Pijem XI. Njegovi stiki s samim vrhom v Vatikanu so bili vse pogostejši. Vrnil se je v domačo škofijo, še vedno prepričan, da bo deloval v pastorali. Škof iz Brescie pa je videl mesto mladega duhovnika, sina uglednega katoličana in prijatelja cenjenih osebnosti, kje drugje kot v Rimu.

Na državnem tajništvu v Vatikanu

S posredovanjem državnega tajnika kardinala P. Gasparija se je preusmeril v diplomatsko službo pri Svetem sedežu. V letih 1922 in 1924 je doktoriral iz filozofije, cerkvenega in civilnega prava. Medtem je na Svetem sedežu 6. februarja 1922 Benedikta XV. nasledil milanski kardinal Achille Ratti kot Pij XI. (1922–1939). Mesec dni zatem, 6. marca 1922, je papež na razgovor poklical Montinija, ki je šele pred kratkim postal gojenec Papeške akademije. Že naslednje leto ga je nepričakovano poslal na nunciaturo v Varšavo na Poljskem. Ker ni mogel prenašati mraza, se je po štirih mesecih, novembra 1923, vrnil v Rim na državno tajništvo. Oktobra 1925 je Montini postal cerkveni asistent Zveze katoliških študentov Italije (1925–1933). Okrog njega se je zbirala skupina

katoliških študentov, ki je dvajset let kasneje postala elita Krščanske demokracije v Italiji: A. Moro, A. Fanfani, G. Andreotti, G. Carli, G. La Pira in drugi (Bazzoli 1978, 38).

Mons. Montini se je leta 1932 preselil v Vatikan in postal vedno tesnejši sodelavec novega državnega tajnika kardinala E. Pacellija in bodočega papeža Pija XII. Leta 1937 je bil imenovan za podtajnika v vatikanskem državnem tajništvu. V svoji vlogi se je vedno bolj bližal središču vatikanskih krogov. 10. februarja 1939 zjutraj so Montinija poklicali k umirajočemu Piju XI. Umrl je še isti dan po 17-letnem papeževanju. Za naslednika je bil izvoljen Pacelli kot Pij XII.

Montini je ostal na istem položaju podtajnika v vatikanskem državnem tajništvu. Tik pred izbruhom svetovne vojne je Montini pripravil poziv za mir, ki ga je Pij XII. 24. avgusta 1939 sporočil po radiu: »Nič ni izgubljenega z mirom! Vse je lahko izgubljeno z vojno« (Vian 2000, 662). Med vojno je Montini opravil obsežno humanitarno delo.

Nadškof v Milanu

Leta 1954 je Pij XII. nepričakovano imenoval večletnega tesnega sodelavca Montinija za nadškofa v Milanu. Sedeminpetdesetletni prelat je bil postavljen na krmilo ene uglednejših škofij na svetu. Imenovanja za nadškofe milanske nadškofije so navadno pospremili s kardinalskim klobukom, vendar se to Montiniju ni zgodilo.

12. decembra 1954 je v baziliki sv. Petra posvetil Janeza Montinija v nadškofa kardinal dekan E. Tisserant, ker je bil papež bolan. Dne 5. januarja 1954 je Janez Krstnik Montini odpotoval iz Rima z devetdesetimi zaboji knjig. Ko je zapuščal svoj urad, je pojasnil: »Ubog sem prišel in ubog odpotujem!« V očeh Božje previdnosti njegova pot v Milano ni bila izgon, kot so nekateri razumeli, temveč priložnost, da se pripravi na še večjo odgovornost. Kristusov namestnik mora biti sposoben, da se pogovarja z oblastniki in veleposlaniki, toda to še ni dovolj, pogovarjati se mora tudi s preprostimi ovčicami, ki predstavljajo ogromno čredo v Cerkvi. Sicer pa je bila to vedno njegova iskrena želja: ostati preprost pastir duš.

Deževnega dne 6. januarja 1955 je Montini prevzel milansko nadškofijo. Ob nastopu je ustavil avto in poljubil zemljo. »V Gospodovem imenu« (*»In nomine Domini«*) je bilo geslo njegovega pastirovanja. Nikoli se ni zgrnilo ob nekem škofu tri tisoč vernikov, tako veliko število predstavnikov iz vodstva Cerkve, iz sveta politike, kulture in vojske iz vse Italije. Mnoge mednarodne osebnosti, s katerimi je vzpostavil stike v Vatikanu, so ga še naprej klicale in obiskovale. Do prevzema nadškofije je Montini pastoralno deloval izključno v študentskih krogih, zdaj pa se je znašel v položaju, ko je moral prevzeti celotno pastoralno oskrbo. Prevzel je največjo katoliško škofijo glede na število duhovnikov. Prizadeval si je za prenovo bogoslužja in poglobljeno dušno pastirstvo ter dobre stike z vsemi sloji prebivalstva. Dne 9. oktobra 1958 je umrl Pij XII. Še isti dan se je Montini poklonil pokojnemu v Castel Gandolfu, potem pa se hitro vrnil nazaj v Lombardijo.

V pripravah na konklave se je večkrat omenjalo ime milanskega nadškofa. Teoretično je bilo mogoče, da bi bil izvoljen brez kardinalskega klobuka, toda pri glasovanjih ni dobil veliko glasov. 28. oktobra 1958 so kardinali izvolili za papeža Angela Jožefa Roncallija, ki si je nadel ime Janez XXIII. Še pred kronanjem 4. novembra istega leta je Montinija pismeno obvestil o imenovanju za kardinala. Poznala sta se že od dvajsetega leta. Na konzistoriju 15. decembra je nadškofa Montinija postavil v vrh liste. Janez XXIII. mu je v kratkem papeževanju izkazoval posebno zaupanje in ljubezen. Montini ni zlorabil posebne časti, ki mu jo je izkazoval Janez XXIII., v stikih z njim je ostal nevsiljiv in skoraj zadržan.

Dne 25. januarja 1959 je Janez XXIII. poskrbel za presenečenje, ko je sporočil namen, da skliče ekumenski koncil. Najprej je seznanil državnega tajnika kardinala Tardinija, takoj zatem pa nadškofa Montinija, ki je bil imenovan v osrednjo komisijo za pripravo koncila. Ni skrival navdušenja ob zamisli, da bo koncil pospešil ekumenski dialog in ponovno vzpostavil edinost med kristjani. S posebnim poslanstvom priprave na koncil, ga je papež v letih 1960–1962 poslal na potovanja v Združene države Amerike, v Brazilijo in v šest afriških dežel. Prve mesece leta 1963 se

je zdravstveno stanje Janezu XXIII. stalno slabšalo. 3. junija 1963 je po tridnevni agoniji umrl. Vsi so bili edini, da je papež Janez XXIII. užival poseben ugled v svetu, ne samo od vernih.

Dne 4. junija je kardinal Montini z malo prtljage odpotoval v Rim na pogreb in konklave. Še pred odhodom je napravil seznam sprejemov v škofiji, ko se bo vrnil iz Rima. Na letališču je neka deklica vzkliknila: »Živel papež!« Za trenutek se je zmedel, saj je bil samo kardinal.

Na krmilu Cerkve

Montini se je pojavil kot kandidat, ki je zmožen nadaljevati koncil po smernicah Janeza XXIII., ki je že na smrtni postelji napovedal, da bo njegov naslednik prav on. Konklave je bil kratek, toda ne najkrajši. Pet skrutinijev je trajalo 36 ur, medtem ko je bil Pij XII. izbran v 24 urah. Na praznik presvetega Srca Jezusovega, 21. junija 1963, je Janez Krstnik prevzel krmilo Cerkve. V Sikstinski kapeli je odločno sporočil: »Imenoval se bom Pavel VI.!« Z njegovega obraza je izginila zaskrbljenost prejšnjega večera.

Dne 30. junija je bilo slovesno ustoličenje. Pavel VI. je bil prvi papež, ki je bil okronan na prostoru pred cerkvijo sv. Petra.

Na začetku papeževanja so nekateri dvomili, da bo Pavel VI. nadaljeval načrtano pot svojega predhodnika. Da jo želi nadaljevati, je med drugim dokazal tudi s tem, da je še isti dan, ko je bil izvoljen, potrdil kardinala Cicognanija za državnega tajnika, kakor tudi druge vodilne v vatikanski kuriji. Pavel VI. je sprejel drugi vatikanski koncil za svojega. Zgoščeno so se drug za drugim odvijali veliki dogodki, ki nimajo primerjave v zgodovini Cerkve. Pol stoletja po koncilu verjetno še nismo povsem dojeli njegovega pomena ali pa smo nekoliko pozabili njegovo pomembnost.

Dne 13. oktobra 1963 je prvič razglasil 61 blaženih in 84 svetnikov. Med njimi so dobili mesto predstavniki drugih celin. 22. februarja 1965 je bil prvi konzistorij s 27 novimi kardinali. Med njimi so dobili kardinalski klobuk trije katoliški vzhodni patriarhi in trije predstavniki preganjane Cerkve. Prvi je bil ukrajinski nad-

škof J. Slipy, ki je bil dve leti poprej izpuščen, pred tem je bil pod sovjetskim režimom zaprt skoraj trideset let; drugi je bil praški nadškof J. Beran, konfiniran s prepovedjo opravljanja svojih dolžnosti; in tretji zagrebški nadškof F. Šeper. Med novoimenovanimi kardinali je bil tudi Bevilacqua, župnik v Brescii in Montinijev duhovni voditelj. Ta imenovanja so bila v času hladne vojne izjemne odločitve. So odraz velikega papeževega poguma in modrosti, ki ga v današnjih spremenjenih političnih razmerah v svetu, npr. po padcu berlinskega zidu, morda niti ne zaznamo. Obdobje koncila je pomenilo za Pavla VI. ogromno dela.

Zadnje leto Pavla VI. in slovo

Čuti se utrujenost, pretresov ne manjka. Na prijateljskem srečanju v Castel Gandolfu je Pavel VI. pripovedoval osebnemu prijatelju J. Guittonu, da ga je neki ugledni duhovnik v govoru označil kot negotovega, boječega in ne dovolj odločnega pri vodenju Cerkve. Zatem je papež nadaljeval: »Ta kritična pripomba me je spodbudila, da sem se poglobil vase.« Opoldne, še vedno prizadet od očitka, je prijatelju Guittonu navedel sv. Pavla: »Kdo nas bo ločil od Kristusove ljubezni? Mar stiska ali nadloga...?« (Rim 8,35) Papež je doživljal isto preizkušnjo nezaupanja kot na državnem tajništvu v času Pija XII., le s to razliko, da je prvič doživljal nezaupanje od zgoraj, tedaj pa, ko je bil na najvišjem mestu, še posebej po okrožnici *Humanae Vitae*, ga je čutil od spodaj (Guitton 2002, 130).

Pavla VI. je zelo potrla dramatična in skrivnostna ugrabitev in usmrtitev večkratnega prvega ministra v italijanski vladi Alda Mora (1916–1978). Z njim se je srečeval že pred drugo svetovno vojno v Rimu, ko je bil Montini duhovni voditelj Zveze katoliških študentov.

Petnajsto obletnico izvolitve je papež obhajal 29. junija pri Sv. Petru. Iz homilije je bilo slutiti njegov bližnji konec: »Tek našega naravnega življenja se nagiba k zatonu.« Svoje papeževanje je ocenil kot »varovanje verskega zaklada« in »zaščito življenja« (Insegnamenti, XVI 1978, 519).

Pavel VI. je v oporoki 30. junija 1965 zapisal: »Upiram pogled v skrivnost smrti in v to, kar sledi Kristusovi luči, ki edina razjasni. Sedaj, ko se dan nagiba k zatonu in bo vsega konec in ko se razveže čudovito in dramatično prizorišče v prostoru in času. Kako se zahvaliti Tebi, Gospod, po tem naravnem življenju, za tvoj dar vere in milosti, kamor se zatekam. – Čutim, da me obdaja Cerkev, ena, katoliška, apostolska. Naj sprejmejo moj pozdrav in moje najvišje dejanje ljubezni mladi in trpeči, ubogi, iskalci resnice in pravice, vsem blagoslov papeža, ki umira« (Insegnamenti, XVI 1978, 591).

Dne 6. avgusta 1978 zvečer, na praznik Jezusove spremenitve na gori in ob 14. obletnici prve okrožnice *Ecclesiam suam*, je v letni rezidenci v Castel Gandolfu skoraj nepričakovano umrl, potem ko je bil samo en dan v postelji. J. Guitton povzema pripoved tajnika mons. Macchija, ki je dvajset let vdano služil svetemu očetu. Montini je vedno prosil tajnika, naj mu pomaga »lepo živeti in lepo umreti«, zato je bil vedno ob njem, od jutra do polnoči. V soboto, 5. avgusta, je svetega očeta mučila artroza, imel je nekaj temperature. Po obedu se je ulegel. Čez čas sta brala iz Guittonovega katekizma. Papež je izbral poglavje o Jezusu. Nato je premišljeval. Ponoči je bil nemiren. Zjutraj mu je mons. Macchi odsvetoval, da bi maševal. Zvečer je tajnik maševal v kapeli, papež pa je sledil maši iz postelje. Glasno je sodeloval in prejel obhajilo pod obema podobama. Kmalu zatem je nastopila kriza srca, njegov obraz pa je spremenil videz. Papež je dejal: »Pohiti, pohiti!« Sveto olje je imel vedno pri roki, ker se je bal nenadne smrti. Tajnik ga je mazilil in poklical kardinala Villota, ki je opravil molitve za umirajoče in nadaljeval z Marijino hvalnico *Moja duša povelečuje Gospoda* in molitvijo *Pozdravljena Kraljica*. Ko so začeli moliti očenaš, je še jasno izgovoril besede: »Oče naš, ki si v nebesih«, nato je s privzdignjeno roko naredil posebno kretnjo v slovo in izdihnil ob 21.40 (Guitton 2002, 35–36). 12. avgusta 1978 je bila pogrebna slovesnost na Trgu sv. Petra. Pokopan je v kripti v baziliki sv. Petra.

2. Pavel VI. in koncil

Koncil je bil za rimskokatoliško Cerkev dogodek stoletja. Pavel VI. je imel ključno mesto pri pripravah na koncil, ki ga je sklical Janez XXIII. Ta ga je namreč imenoval v osrednjo pripravljalno komisijo za koncil in tudi v tehnično–organizacijsko komisijo. Kot naslednik papeža Janeza XXIII. je bil tudi podpisnik vseh koncilskih listin. Ker je Montini vodil Cerkev prvih 13 let po koncilu v duhu tega, kar je bilo sklenjeno na najvišjem mestu, ga upravičeno imenujemo »koncilski papež«.

Priprave na koncil in prvo zasedanje

Dne 11. oktobra 1962 je papež Janez XXIII. odprl drugi vatiškanski ekumenski koncil. Kardinal Montini je skušal v začetnem nelagodnem stanju tok dogajanj vztrajno, a previdno usmerjati na pot prenove, ki jo je zagovarjala večina. Kardinalu Cicognaniju, ki je zamenjal pokojnega kardinala Tardinija, je v pismu predlagal organski načrt, ki je vseboval postopek razprave o eni sami temi: »sveta Cerkev«. Dne 22. oktobra je Montini nastopil v avli in podprl zahtevo po liturgični prenovi. 5. decembra, nekaj dni pred zaključkom prvega zasedanja, je podprl razpravo kardinala L. J. Suenensa, ki je bil eden najuglednejših predstavnikov koncilske večine. S tem se je Montini jasno postavil na stran koncilske prenove. V nadaljevanju je izkoristil vsako priložnost za potrditev te smeri (Vian 2000, 663).

Janez XXIII. je imenoval Montinija za vodjo na koncilu, ker je znal blažiti polemike, ki so hromile delo. Kljub velikemu navdušenju za koncil se je Montini držal trdnega osebne prepričanja: »Cerkev ne more menjati osnovnih struktur, ki so postale njena tradicija.« V tem smislu je znal ukrepati in ustaviti bodisi pisanje bodisi sestanke, ki bi utegnili iti predaleč.

Dan po smrti Janeza XXIII. so nekateri koncilski očetje ostro napadali zamisli koncila (Bazzoli 1978, 80–82). Kardinal Montini je pri spominski maši za pokojnim papežem Janezom XXIII. poudaril pomen njegove vizije o internacionalizaciji Cerkve, o nadaljevanju

koncila, soudeležbi škofov pri vodenju Cerkve, ekumenizmu in delu za mir. Na različna sumničenja in ugibanja o nadaljevanju koncila se je Pavel VI. odzval že prve dni po izvolitvi, 29. junija 1963, na predvečer kronanja, pa je podpisal listino o začetku drugega zasedanja v septembru istega leta.

Pavel VI. nadaljuje in sklene koncil

Dne 29. septembra 1963 je Pavel VI. odprl drugo zasedanje koncila. V nastopnem govoru je podal glavne cilje cerkvenega zbora: poglobitev pojma Cerkev, katoliška prenova, krščanska edinost in dialog s sodobnim človekom. Montini je bil vedno občutljiv za ekumenski dialog, glede ločitev med kristjani pa je bolj kot obsojanje poudarjal spravo in odpuščanje. »Ponižno prosimo Boga za odpuščanje, prav tako prosimo za odpuščanje brate, ki se čutijo prizadeti zaradi nas.« Že papež Janez XXIII. je načrtoval koncilski organ, komisijo, ki bi delovala v službi edinosti, Pavel VI. pa je 19. maja 1964 ustanovil Tajništvo za nekristjane. Odločitev za medverski dialog je slovesno potrdil z okrožnico *Ecclesiam suam*, ki jo je podpisal 6. avgusta 1964, na praznik Gospodovega spremenjenja. V poslanici je spodbudil Cerkev k poglobljeni samozavesti. Poudaril je dialog s sodobnim svetom. Odprtost Cerkve svetu papež vidi v treh koncentričnih krogih. Prvi obsega vse, kar je človeškega, tudi dialog z nevernimi; v drugi krog spadajo verniki nekrščanskih verstev in tretji krog povezuje vse kristjane.

Dne 14. septembra 1964 je Pavel VI. odprl tretje zasedanje. V koncilsko dvorano so bile prvič povabljeni slušateljice, redovne in laiške, medtem ko so predstavniki laikov bili povabljeni že na prejšnje zasedanje. V mesecu oktobru so povabili še nekaj župnikov. V tretjem obdobju zasedanja je bil eden najbolj kritičnih trenutkov, ko so razpravljali o verski svobodi, o Judih, o ekumenizmu in o škofovski zbornosti, kolegialnosti in papeževi nezmotljivosti. Kljub temu sta bila 21. novembra, zadnji dan tretjega zasedanja, skoraj soglasno izglasovana konstitucija o Cerkvi (*Lumen Gentium*) in odlok o ekumenizmu (*Unitatis redintegratio*). V zaključnem govoru

je papež razglasil Marijo za »Mater Cerkve«, kar je pri nekaterih znova spodbudilo kritike (Vian 2000, 667).

Na praznik povišanja svetega Križa, 14. septembra 1965, je začel četrto in zadnje zasedanje drugega vatikanskega koncila. Že naslednji dan je papež razglasil »motu proprio« – papeško poslanico *Apostolica sollicitudo*, s katero je ustanovil škofovsko sinodo, to je zbor škofov, ki predstavlja svetovni episkopat in je odgovor na koncilsko zamisel o zbornem vodenju v Cerkvi. Pavel VI. je v letih 1967–1977 sklical štiri redna sinodalna zborovanja in eno izredno. Dne 4. novembra 1965 je naslovil apostolsko pismo na vse škofove, v njem daje navodila za bližnji konec koncila. V uvodu je zapisal, da je cerkveni zbor opravil ogromno delo, s tem ko je pripravil sredstva in dal navodila za notranjo prenavo Cerkve, za pospeševanje edinosti med kristjani ter za doseg miru in boljše ureditve časnih zadev zemeljskega reda.

Zadnje koncilsko zasedanje je bilo najbolj razgibano in hkrati uspešno. Z veliko večino sta bili izglasovani dve listini: 28. oktobra 1965 izjava o razmerju Cerkve do nekrščanskih verstev (*Nostra aetate*), ki govori o odnosih z nekrščanskimi religijami, vključno z judovstvom; koncil je obžaloval sovraštvo, preganjanja in vse oblike antisemitizma, ki so bile usmerjene proti Judom vseh časov in od kogarkoli; 18. novembra 1965 pa je bila sprejeta dogmatična konstitucija o Božjem razodetju (*Dei Verbum*).

Koncilsko zasedanje 7. decembra 1965, na predvečer sklepa koncila, je doseglo svoj vrhunec z več vidikov. Po dolgotrajnih razpravah so potrdili izjavo o verski svobodi (*Dignitatis humanae*) in pastoralno konstitucijo o Cerkvi v sedanjem svetu (*Gaudium et spes*), ki z nedvoumnim uvodom potrjuje pripravljenost Cerkve za dialog s svetom: »Veselje in upanje, žalost in tesnoba današnjih ljudi, posebno ubogih in vseh kakorkoli trpečih, je hkrati tudi veselje in upanje, žalost in tesnoba Kristusovih učencev. In ničesar resnično človeškega ni, kar bi ne našlo odmeva v njihovih srcih« (CS, 1). 7. decembra 1965 je Pavel VI. dosegel svoj vrhunec tudi z ekumenskega vidika. Istočasno sta Cerkev v Rimu in v Carigradu preklicali izobčenja iz leta 1054. Izjemen dogodek je pomenil začetek novega

obdobja, ko se dve Cerkvi znova priznavata za sestrski. Istega dne je izšel še »motu proprio« – papeška poslanica *Integrae servandae* o reformi papeške kurije, na katero so med koncilom leteli očitki, češ da se poslužuje preživelih metod upravljanja Svetega sedeža. Obdobje od 1. januarja do 29. maja 1966 je razglasil za izredno sveto leto. Po štiriletnem vesoljnem zborovanju škofov, ki so mu z gorečim prizadevanjem posvetili razum in srce, je bil za prihodnost Cerkve potreben odločilen korak pri uresničevanju koncila. Najprej je bilo potrebno spreobrnjenje src, ki ga je moč doseči s krepostjo spokornosti in z najtesnejšo povezanostjo z Odrešenikom vseh ljudi.

Dne 8. decembra 1965 je drugi vatikanski ekumenski koncil zaključil s slovesnim bogoslužjem na Trgu sv. Petra. V nagovoru je papež povzel videnje dialoga s sedmimi poslanicami, ki jih je naslovil državnikom, mislecem in znanstvenikom, umetnikom, ženam, delavcem, ubogim, bolnim in trpečim ter mladim. Koncil se je odvijal v Marijinem znamenju. Vsi pomembnejši dogodki so bili povezani z Marijinimi prazniki: začetek cerkvenega zbora, zaključek treh zasedanj, zlasti veličastni zaključek leta 1965 na praznik Brezmadežne. Pavel VI. je v sklepnem govoru pred odslovitvijo dejal: »Marija Brezmadežna, nedolžna, ponižna dekla Gospodova, naša sestra, pa tudi Mati in Kraljica. Mariji naj velja naš zadnji koncilski pozdrav, pod njenim vodstvom naj se začne pokoncilsko delo!«

Uresničevanje koncila v času papeževanja Pavla VI. je bilo težavno. Nasprotovanja so si sledila tako od tradicionalnih kurijskih krogov kot progresivnih v svetu. Javljala se je kriza avtoritete, papeža so kritizirali z leve in desne. Kritika je postajala ostra in sramotilna. Obtoževali so ga prostopozidarstva, levičarstva, homoseksualnosti ali konservativnosti (Vian 2000, 669).

Nekaj najodmevnejših odločitev Pavla VI. po koncilu

1. Dne 14. junija 1966 je Kongregacija za verski nauk s podporo kardinala Ottaviana, njenega prefekta, sporočila, da *Seznam prepovedanih knjig (Indeks)* nima več veljave cerkvenega zakona. Seznam ostaja moralno obvezujoč v primerih, ko gre za spise, ki

lahko pomenijo nevarnost za vero in nrvnost. Cerkev zaupa v razsodno vest vernikov, predvsem katoliških založnikov in tistih, ki vzgajajo mlade. S trdnim zaupanjem nalaga ordinarijem in škofovskim konferencam skrb, da preverjajo in prepovedo tiskanje škodljivih knjig (prim. Documenti Vaticani II 1966, 1140–1143).

2. Mednarodna sestava rimske kurije

6. avgusta 1967 je Pavel VI. izdal apostolsko pismo *Pro comperto sane*, s katerim je odločil, da bodo odtlej kot člani dodeljeni vsaki kongregaciji rimske kurije tudi krajevni škofje, ki bi mogli rimskemu škofu na popolnejši način poročati o mišljenju, željah in potrebah vseh Cerkev (Š 10). Dne 15. avgusta 1967 je Pavel VI. z apostolsko konstitucijo *Regimini ecclesiae universae* rimsko kurijo preuredil v duhu časa. Obsežna konstitucija s 136 člani določa število kongregacij in njihove pristojnosti ter druge kurijske ustanove. Med njimi velja posebej omeniti tri tajništva, in sicer: tajništvo za edinost kristjanov, tajništvo za nekrstjane in tajništvo za neverne.

V kuriji sta dobili mesto dve novi ustanovi: 6. januarja 1967 je bil ustanovljen *Papeški svet za laike*, na mesto podtajnika sta bila prvič imenovana dva laika, moški in ženska; z istim datumom je bil ustanovljen *Papeški svet za pravičnost in mir*. Reforma kurije je dosegla svoj višek s papeško poslanico *Ingravescentem aetate* 21. novembra 1970 in 1. oktobra 1975 z odredbo *Romano pontifici eligendo*, ki je pri volitvah papeža izključila kardinale, stare nad osemdeset let. Odločitev za ta korak je narekovalo koncilsko priporočilo, ki predlaga, da se škofje odpovejo škofiji in župniki župniji pri petinsedemdesetih letih (prim. Pavel VI. 1966).

Odločitev brez primere v zgodovini Cerkve je bilo preoblikovanje kardinalskega zbora, ki se je številčno povzpela na 144 kardinalov z veliko večino Neitalijanov. V petnajstletnem papeževanju je Pavel VI. šestkrat imenoval nove kardinale.

3. Pavel VI. in mesto žene v Cerkvi

Pavel VI. je poskrbel za presenečenje brez primere, ko je na koncil povabil žene kot poslušalke. Veliko pozornost jim je izkazal

ob zaključku koncila s posebno poslanico. Zaupanje, ki ga je Pavel VI. izpovedal v koncilski poslanici, je potrdil v življenju tako, da so v času njegovega papeževanja dobile mesto v rimski kuriji prve žene.

Papež je odnos do žensk med drugim pokazal z razglasitvijo sv. Terezije Avilske in Katarine Sienske za cerkveni učiteljici leta 1970. V homiliji 27. septembra je poudaril med drugim, da je sv. Terezija prva ženska, ki ji je bil podeljen naslov cerkvene učiteljice. S tem dejanjem je papež hotel poudariti priznanje za vzvišeno poslanstvo, ki ga ima ženska v Božjem ljudstvu v luči svetega krsta (Pavel VI. 27. september 1970).

V homiliji na dan razglasitve sv. Katarine Sienske 3. oktobra 1970 je papež poudaril, da preseneča Katarinina široka razgledanost, jasno in globoko dojetje Božjih resnic in verskih skrivnosti, ki jih vsebujejo svete knjige tako Stare kot Nove zaveze. Odlikujejo jo izjemne naravne sposobnosti in izreden dar modrosti Svetega Duha, duhovna karizma. Odlikuje jo posebna vnema za prenovo v Cerkvi, ki je ni razumela v rušenju njenih osnovnih struktur, v uporabi pastirjem, v popolni svobodi osebne karizme, temveč v miru, s ponižno in neprekinjeno molitvijo, v znoju in v solzah Božjih služabnikov. Gre torej najprej za notranjo prenovo, šele potem za zunanjo, in sicer vedno v občestvu in sinovski poslušnosti Kristusovim namestnikom (Pavel VI. 3. oktober 1970).

Obe cerkveni učiteljici sta v dramatičnih okoliščinah svojega časa veliko naredili za prenovo krajevne in vesoljne Cerkve. Verjetno je bil to eden od odločilnih razlogov, da se je Pavel VI. odločil za ti dve svetnici »v prav tako usodnem trenutku zgodovine«, ko je bila v teku zahtevna prenova Cerkve, ko smo bili priče tako različnim pogledom in razlagam drugega vatikanskega koncila. V dveh svetnicah je našel sogovornici za težek čas koncilске prenove, ki jo je sam izkusil in doživljal.

Osnovni namen koncila je bila trojna ljubezen: do Boga, do Cerkve in do človeštva. To je papež poudaril v uvodnem govoru četrtega zasedanja. »Kar najbolj se moramo usposobiti za ljubezen, ki daje Cerkvi največjo učinkovitost.«

Pri ocenjevanju koncila se je treba zavedati, da gre za najvišji organ, ki je pristojen za odločanje o življenju in delovanju Cerkve. Še prej pa se je treba zavedati dvojnega vodenja, kajti koncil je delo Svetega Duha in koncilskih očetov, to je vseh škofov sveta, s papežem na čelu. Vsak posameznik, ki skuša ocenjevati koncil, bi se moral zavedati, da je teža njegovega mnenja v primerjavi z avtoriteto koncila neprimerljivo manjša, skoraj neznatna. Za avtentično razlago je potrebna osnovna drža spoštovanja in obzirnosti do vseh določil koncila. V spoznavanju učenja koncila nas mora voditi ljubezen. Sv. Avguštin je zapisal: »Nobene dobre stvari ne spoznamo popolno, če je ne ljubimo popolno.«

3. Intelktualna zapuščina Pavla VI.

Intelktualna zapuščina papeža Pavla VI. je izjemno bogata in obsežna. Obsega sedem okrožnic, dvanajst apostolskih spodbud, 53 apostolskih konstitucij, 141 apostolskih pisem, sedem vrst poslanic za različne priložnosti ter številne homilije, govore, pisma in uradne akte.

Časovni pregled okrožnic Pavla VI.

1. Prvo okrožnico *Svojo Cerkev (Ecclesiam suam)* je Pavel VI. pisal več mesecev lastnoročno. Podpisal jo je na praznik Gospodovega spremenjenja 6. avgusta 1964. Na isti dan štirinajst let kasneje je umrl. Okrožnica ima uvod in tri poglavja. V uvodu želi spodbuditi vzajemnost v veri in ljubezni ter povezanost v dušnopastirski skrbi. Sledijo tri poglavja: v prvem spregovori o ozaveščenju v Cerkvi, v drugem o nujnosti duhovne in moralne preнове v Cerkvi in v tretjem o dialogu med Cerkvijo in današnjim svetom. Svojo prvo okrožnico zaključí z vodilom svojega papeževanja: *In nomine Domini – V Gospodovem imenu.*

2. V času pred zaključnim zasedanjem koncila je 29. aprila 1965 Pavel VI. naslovil drugo, najkrajšo okrožnico z naslovom *Meseca maja (Mense maio)*. V njej spodbuja k molitvi za srečen zaključek koncila in za mir v svetu. V okrožnici poudari, da je

koncil za Cerkev trenutno največji dogodek. Največja naloga pa bo prenova življenja v luči koncilskih odločitev. Drugi razlog, ki nagiba Pavla VI. h goreči prošnji do Marije, kraljice miru, je mednarodni položaj v svetu. Skrbijo ga nasprotovanja in reševanja konfliktov z orožjem, namesto s pogajanjem. Vse odgovorne za javno življenje prosi, naj iščejo poti pravičnosti in miru. V nadaljevanju poudarja, da mir ni samo človeško delo, ampak je hkrati Božji dar, ki si ga bomo pri Bogu izprosili.

3. Tretja okrožnica Skrivnost vere (*Mysterium fidei*, 3. september 1965) govori o evharistiji. Papež je opozoril na nevarnosti, ki ogrožajo zdrav nauk o evharistiji. Cerkev je vedno varovala sveto evharistijo kot najdragocenejši zaklad, na koncilu pa je na novo in slovesno izpovedala vero vanjo. Koncil je vernike spodbudil k pobožnemu obhajanju evharistije, ki je središče bogoslužja.

Po koncilu so sledile še štiri okrožnice papeža Pavla VI.

4. Papeška okrožnica Kristusovi Materi (*Christi Matri*, 15. september 1966). Papež je oktobrsko pobožnost do Marije z molitvijo rožnega venca izkoristil kot vabilo za molitev za mir. Podobno kot njegovi predniki odobrava molitev rožnega venca. V mesecu oktobru ga toplo priporoča, ko grozijo spopadi širših razsežnosti v Vzhodni Aziji. V okrožnici »z močnim vpitjem in solzami« (prim. Heb 5,7) poziva vse voditelje, naj preprečijo širjenje požara in ga pogasijo.

5. Papeška okrožnica *Razvoj narodov* (*Populorum progressio*, 26. marec 1967), je bila posebej odmevna v svetu. Močno poudarja uravnotežen razvoj in koriščenje naravnih bogastev v korist najbolj revnih držav. Socialno vprašanje je dobilo svetovne razsežnosti. Konkreten prispevek Cerkve je ustanovitev komisije »Pravičnost in mir«, ki bo spodbujala napredek najrevnejših in pospeševala socialno pravičnost med narodi (prim. *Razvoj narodov*, 5).

Skrb za evangelizacijo in civilizacijo hkrati je osnovno sporočilo in naročilo okrožnice *Razvoj narodov*. Dokaz te naravnosti so mnogi misijonarji, ki so poleg cerkva gradili zavetišča in bolnišnice, šole in univerze (prim. *Razvoj narodov*, 12). Krščanski pogled na razvoj vključuje osebno rast in rast v skupnosti, zajema iskanje

gospodarskih dobrin in rast človeka v njegovi resnični veličini. Solidaren razvoj človeštva je novo ime za mir, ki ni samo v tem, da ni vojne ali v ravnotežju sil. Dan za dnem je treba ustvarjati in vzpostavljati red po Božji zamisli, ki edini prinaša popolnejšo pravičnost med ljudi (prim. *Razvoj narodov*, 76).

6. Papeška okrožnica *Duhovniški celibat* (*Sacerdotalis caelibatus*, 24. junij 1967) potrjuje celibat v katoliški Cerkvi, čeprav niso bili osamljeni primeri, ki so pričakovali spremembo. Okrožnica brez vsakega prikrivanja navaja ugovore zoper duhovniški celibat, hkrati pa poudari, da obstojijo tudi svetli zgledi, neštevilna množica svetih in zvestih Gospodovih duhovnikov v preteklosti in sedanjosti, ki so se svobodno in z največjim veseljem postavili v službo Kristusove skrivnosti (prim. *Duhovniški celibat*, 13). V prvem delu okrožnica govori o razlogih za Bogu posvečeni celibat, v drugem delu pa zapiše, da je pri vzgoji za celibat treba upoštevati spoznanja psihologije in pedagogike, kajti nekatere težave, ki duhovnikom obtežujejo ali celo onemogočajo življenje v celibatu, neredko izvirajo iz duhovniške vzgoje, ki spričo globokih sprememb v najnovejšem času ni več docela primerna za izoblikovanje duhovnikove osebnosti (prim. *Duhovniški celibat*, 70–78).

V zadnjem delu se okrožnica dotakne duhovniških kandidatov, ki res niso sposobni za izpolnjevanje duhovniških dolžnosti. V tem primeru je Cerkev pripravljena, da jih oprostiti duhovniških obveznosti. Zadnje priporočilo v okrožnici je namenjeno škofom. »Bolj kakor predstojniki in sodniki bodite svojim duhovnikom učitelji, očetje, prijatelji in dobrotljivi, sočutni bratje, pripravljene na razumevanje, sočutje in pomoč« (*Duhovniški celibat*, 93).

7. Papeška okrožnica *Človekovo življenje* (*Humanae vitae*, 25. julij 1968)

Že Janez XXIII. se je lotil problema demografskega načrtovanja, zato je leta 1963 ustanovil papeško komisijo, ki jo je Pavel VI. kasneje razširil. Ta se je leta 1966 z večino odločila v prid uporabe nenaravnih kontracepcijskih sredstev, da bi s tem zagotovila večjo možnost za odgovorno starševstvo. Papež zaključkov komisije ni

sprejel, ampak je pripravil besedilo okrožnice z dotedanjim pogledom, ki je skladno s koncilskim pojmovanjem zakona. Nasprotuje uporabi umetnih sredstev za preprečevanje spočetja in zavzema kritično stališče do hedonizma in do politike vsiljenega načrtovanja rojstev tako v revnih kot bogatih deželah.

Okrožnica *Humanae vitae* je spodbudila hud vihar nasprotovanja; kritike so bile usmerjene tudi osebno na papeža, tako iz civilnih kot katoliških krogov. Odslej ni več uporabljal okrožnice kot oblike sporočanja javnosti, da bi se izognil nadaljnjemu kritiziranju in zapravljanju papeške avtoritete in ugleda. Drugače so sprejeli okrožnico v revnejših deželah. Tam so v njej videli nadaljevanje nauka okrožnice *Populorum progressio*, predvsem kar zadeva večjo pravičnost v delitvi dobrin. Na svetovni konferenci o prebivalstvu v Bukarešti leta 1974 je bilo stališče Svetega sedeža bližje mnenjem komunističnih in neuvrčenih dežel kot pa zahodnih.

Apostolske spodbude

Od leta 1965 pa do 1975 je bilo natisnjenih enajst apostolskih spodbud. Apostolska spodbuda *Že pet let (Quinque iam anni, 8. december 1970)*, ob peti obletnici zaključka koncila, je vsekakor odziv na burno pokoncilsko dogajanje po krajevnih Cerkvah. Škofom priporoča, da verodostojno oznanjajo Božjo besedo in razlagajo koncil. Premišljeno, odločno in tenkočutno se je treba držati osnovnega načela, ki zagotavlja zvestobo Bogu in človeku.

Zelo lepa je apostolska spodbuda *O Marijinem češčenju (Marialis cultus, 2. februarja 1974)*, kjer poudarja pomen marijanskih molitev. Pravi, da je rožni venec »povzetek celotnega evangelija« (MC 42; nav. KKC 971).

Posebno pozornost zasluži apostolska spodbuda *O evangelizaciji (Evangelii nuntiandi, 8. december 1975)*, ki je izšla ob izteku svetega leta. Osrednja os evangelizacije je zvestoba oznanilu, katerega služabniki smo, ter zvestoba osebam, katerim ga moramo nedotaknjena in živega posredovati (prim. *O evangelizaciji, 3*). Apostolska spodbuda zastavlja vprašanje: »Ali se Cerkev po koncilu, ki je bil zanjo Božji trenutek, v njeni novejši zgodovini čuti

sposobno oznanjevati evangelij ter ga zasajati v človeško srce s prepričljivostjo, duhovno svobodo in uspešno?« (*O evangelizaciji*, 4). Osnovno sredstvo evangelizacije je pričevanje; za Cerkev pa je prvo sredstvo evangelizacije pristno krščansko življenje, ki je vse predano Bogu, a se prav tako z neomejeno vnemo daruje bližnjemu. »Današnji človek raje posluša pričevalce kakor pa učitelje, če pa posluša učitelje, jih zato, ker so pričevalci« (*O evangelizaciji*, 41).

Zadnja apostolska spodbuda papeža Pavla VI. govori *O krščanskem veselju* (*Gaudete in Domino*, 9. maj 1975). V svetem letu želi spomniti na krščansko veselje, ki je v prijateljstvu z Bogom, v povezanosti s Kristusom in Cerkvijo. Krščansko veselje ima obraz odrešenih. Poziva k prenehanju izgredev z uničujočo kritiko v nekaterih skupnostih. Voditelje in pobudnike krščanskih skupnosti poziva, naj veselo obhajajo nedeljsko evharistijo. To je tukaj na zemlji višek zaveze ljubezni med Bogom in njegovim ljudstvom: znamenje in studenec krščanskega veselja (*O krščanskem veselju*, 31).

Duhovna zapuščina Pavla VI. se zrcali v poslanicah, ki jih je kot prvi papež naslovil svetu. Posebej odmevne so poslanice za svetovni dan molitve za duhovne poklice, ki se obhaja na nedeljo Dobrega pastirja.

Omenjenim poslanicam je treba dodati še vsakoletne poslanice za svetovni misijonski dan, za nedeljo sredstev družbenega obveščanja, poslanico za postni čas, za svetovni dan bolnih, svetovni dan priseljencev, poslanice *urbi et orbi* ter poslanice za številne druge priložnosti.

4. Pavel VI. in Cerkev v svetu

1. *Edinost med kristjani je osnovni pogoj za uspešno delo Cerkve v svetu.*

Razdeljenost med kristjani je velika ovira za uspešno delovanje Cerkve v svetu, zato je bila edinost kristjanov eden od poglobitnih ciljev papeževanja Pavla VI. Pomemben korak na poti k edinosti je naredila katoliška Cerkev v času tretjega zasedanja leta 1964, ko je vrnila glavo apostola Andreja pravoslavni Cerkvi v Patrosu v Gr-

čiji. Spodbudno dejanje na poti krščanske edinosti je zgodovinsko romanje Pavla VI. v Sveto deželo in njegovo srečanje z visokimi predstavniki pravoslavne Cerkve. Po dolgih stoletjih medsebojnega obtoževanja in očitkov drug do drugega, po dolgih letih življenja in delovanja vsaksebi se končno najmeta zopet skupaj v objemu Pavel VI. in pravoslavni patriarh Atenagora. Srečanje je bilo na pravem mestu – v Sveti deželi. Tam, kjer je začetek katoliške in pravoslavne Cerkve. Papež patriarhu izročil v dar dragocen zlat kelih s pateno, kot podobo iste evharistične daritve, ki je skupna katoličanom in pravoslavnim. Patriarh pa je svetemu očetu izročil v dar podobo Matere Božje v zlatu in okrašene z dragulji. Koraki k zbližanju so nezadržno sledili. 7. decembra 1965, na predvečer zaključka koncila, sta hkrati rimska Cerkev in carigrajska Cerkev preklicali izobčenji, izrečeni leta 1054. Izjava Pavla VI. obžaluje žaljive besede, očitke brez osnove in obsojanja vredna dejanja, ki so spremljala žalostne dogodke tistega časa; »iz spomina in iz srede Cerkve« želi izbrisati izobčenje, ki je vse do današnjih dni oviralo približevanje v ljubezni; in nazadnje obžaluje žalostne dogodke, ki so vplivali na nezaupanje in cerkveno razdeljenost. Izjava patriarha Atenagora uporabi isti izraz za preklic izobčenja. Le-to naj se izbriše »iz spomina in iz srede Cerkve«, da bi lahko napredovali v bratski povezanosti in se izpopolnili v ljubezni.

Dve leti kasneje sta sledila še dva zgodovinsko pomembna dogodka. Željo po zbližanju sta izpolnila s tem, ko sta se srečala julija 1967 v Carigradu in oktobra 1967 v Rimu. Ganljiv je bil objem Pavla VI. in Atenagora v cerkvi sv. Petra. Po pozdravih sta skupaj molila očenaš in veroizpoved. Sadovi ekumenskega koncila in prizadevanj Pavla VI. za edinost vseh kristjanov so bili vidni tudi v stikih z anglikansko Cerkvijo. 23. marca 1966 je sprejel canterburyjskega nadškofa M. Ramseya in z njim podpisal skupno izjavo. Ta je pomenila začetek teoloških pogovorov, ki so privedli do dokumentov o evharistiji, duhovništvu in avtoriteti v Cerkvi. Pavel VI. je naredil zgodovinske korake na poti krščanske edinosti. Ker so bili prvi, lahko v njih prepoznamo določeno mero previdnosti. »Ob vsem razcvetu pokoncilskega ekumenizma je papež Pavel VI. hotel ostati zvest resnici, zavračal je pretiravanja ter se zavzemal za umirjenost

in ravnotežje. Vendar je zaupal v ekumenski napredek, ki pa ga naj usmerjata Kristus in njegov Sveti Duh« (Janežič 1986, 159).

2. Prispevek Pavla VI. pri izgradnji demokratične in pravične družbe

Montini se je že kot študent zavzemal za demokratično in duhovno prenovo družbe. Vse od leta 1921 je kot uslužbenec v rimski kuriji na visokem položaju deloval kot borec za resnično demokracijo. Vedno je znal jasno pokazati na načela svobode in demokracije ter opozoriti na to, kar nasprotuje človekovim pravicam, svobodi veroizpovedi, toda nikoli ni segal po sredstvih političnega boja. S tem je papež Montini postavil temelje za dialog Cerkve s svetom. Evangeljska drža – »Bog namreč svojega Sina ni poslal na svet, da bi svet sodil, ampak da bi se svet po njem rešil« (Jn 3,17) – je bila osnovna naravnost papeža Pavla VI. v odnosu do sveta.

Papež je pojasnil svoj pogled na družbeno pravičnost in krščanski družbeni nauk v okrožnici *Razvoj narodov*. V apostolskem pismu *Približevanje osemdesetim (Octogesima adveniens, 14. maj 1971)*, ob 80. obletnici okrožnice Leona XIII. *Nove stvari (Rerum novarum, 15. maj 1891)* navaja cerkvene dokumente zadnjih let, ki govorijo o krščanskem družbenem nauku. Pavel VI. vidi tesno povezanost med ekonomijo in gospodarstvom na eni ter vero in moralo na drugi strani. Noben papež ni tako živo čutil z ljudmi po vsem svetu. Kot duhovni oče je vsak dan spremljal po televiziji in drugih sredstvih obveščanja obvestila o vojnah, o ljudeh, ki so trpeli lakoto, pomanjkanje, naravne nesreče (prim. Guitton 2002, 25).

3. Papež Pavel VI. je bil velik borec za mir v svetu.

Zavedal se je, da je mir osnovni pogoj za blaginjo in vsestranski razvoj družbe. Nenehno je svaril, opominjal in spodbujal k delu za mir. V času njegovega vodenja Cerkve je vladala hladna vojna med Vzhodom in Zahodom, polega tega pa je bil ogrožen mir na bližnjem vzhodu, v Vietnamu, v Biafri in še marsikje drugod.

S 1. januarjem 1968 se je začel po vsej katoliški Cerkvi obhajati dan miru. Pavel VI. je vsako leto za to priložnost naslovil posebno pismo, v katerem je vedno znova skušal posredovati v raznih kon-

fliktih na vseh koncih sveta. Svet je vabil, naj razmišlja o miru in dela za mir. Mir je vodilna misel, ki vodi človeški napredek. Toda mir ni negibna spokojnost, miru ni mogoče pridobiti enkrat za vselej. Mir se ne uživa, mir se ustvarja. Od vsakogar zahteva odgovornost za skupno dobro. Človek je ustvarjen za ljubezen, za mir.

4. Diplomatska dejavnost Pavla VI.

Papež Pavel VI. je trideset let nudil pomoč vatikanskemu državnemu tajništvu. Večletna mednarodna politična in diplomatska dejavnost Svetega sedeža je imela v času Pavla VI. pomenljiv razvoj. Podvojilo se je število držav, ki so sklenile diplomatske stike s Svetim sedežem, pomnožili so se stiki z velikimi mednarodnimi vladnimi organizacijami, vzpostavljene so bile različne oblike odnosov z vzhodnimi in komunističnimi deželami. Na različnih ravneh si je Sveti sedež prizadeval za mir in za spoštovanje človekovih pravic, predvsem za versko svobodo.

Zadnje mesece papeževanja Janeza XXIII. se je začela uvajati tako imenovana vatikanska »vzhodna politika« (*Ostpolitik*), ki jo je sprejel in poglobil Pavel VI. Pogajanja je zaupal nadškofu A. Casaroliju, ki ga je leta 1967 imenoval za tajnika Sveta za javne zadeve Svetega sedeža. Sledila so mnoga srečanja in sporazumi z različnimi predstavniki komunističnih vlad, vključno s sovjetsko. Z otoplitvijo stikov z Vzhodom ni zanemarljivo dejstvo, da v Cerkvi dobivajo pomembna mesta škofje iz Vzhodne Evrope. Z imenovanjem zagrebškega nadškofa F. Šeperja na mesto prefekta v kongregaciji za verski nauk je posredno pripravljala pot papežu, ki je prišel z Vzhoda, Poljaku sv. Janezu Pavlu II.

5. Na področje »vzhodne politike« Pavla VI. spada urejanje odnosov s Cerkvijo v Sloveniji, ki je bila tedaj v sklopu Jugoslavije. V štirinajstih letih papeževanja Pavla VI. ni manjkalo dogodkov in srečanj tako na verskem kot civilnem področju, ki imajo zgodovinski pomen za našo krajevno Cerkev. Leta 1952 je Jugoslavija enostransko pretrgala diplomatske stike z Vatikanom. Do otoplitve odnosov je prišlo 25. junija 1966, ko je bil v Beogradu podpisan dogovor med Svetim sedežem in Jugoslavijo (*Beograjski protokol*).

Nekaj manj kot štiri leta kasneje, 14. avgusta 1970, so bili vzpostavljeni diplomatski odnosi med Svetim sedežem in Jugoslavijo (prim. SŠO Maribor 1970–VII., 66). V času Pavla VI. se je izoblikovala Slovenska cerkvena pokrajina. Sveti sedež je z odlokom z dne 9. junija 1964 priključil mariborski škofiji Prekmurje s približno 70.000 verniki ter jugoslovanski del Koroške in dele graške škofije (SŠO Maribor 1963–X., 55).

22. novembra 1968 je papež Pavel VI. podpisal listino o ustanovitvi Slovenske cerkvene pokrajine z metropolitnim sedežem v Ljubljani in s sufragansko škofijo v Mariboru (SŠO Maribor 1969–I, 1). Za prvega metropolita je bil imenovan nadškof dr. Jože Pogačnik. Razglasitev slovenske metropolije je bila 19. marca 1969 v ljubljanski stolnici.

Na osnovi ratifikacije Osimskih sporazumov med Italijo in SFR Jugoslavijo je 17. oktobra 1977 Pavel VI. z bulo *V prvih letih (Prioribus saeculi)* ločil tržaško in koprsko škofijo, ki sta bili združeni od leta 1828. Koprsko škofijo je tudi izvzel goriški metropoliji in jo priključil metropoliji v Ljubljani. Od koprške se odcepijo tisti njeni deli, ki so v Italiji in na Hrvaškem, priključijo pa se tisti deli goriške in reške nadškofije ter tržaške škofije, ki so v SR Sloveniji. Hkrati z ločitvijo škofij je postal dr. Janez Jenko koprski škof. S tem se je odprla nova stran v zgodovini na Slovenskem (prim. SŠO Maribor 1977–X, 63).

V času papeža Pavla VI. so se romanja v Rim iz Slovenije tako razmahnila kot nikoli prej v zgodovini. Prvo veliko vseslovensko romanje v sveto mesto je bilo v tednu med 2. in 8. aprilom 1967, ob 1200. obletnici pokristjanjenja Slovencev in ob 1100. obletnici prihoda sv. bratov Cirila in Metoda v Rim (prim. SŠO Maribor 1967–II, 12).

Vsa nadaljnja leta so sledila številna romanja v Rim. V njihov program obiska je bil skoraj vedno vključen sprejem pri papežu, ki je romarje pogosto pozdravil v domačem, slovenskem jeziku.

Pavel VI. je bil uspešen v navezovanju stikov z deželami Vzhodne Evrope, medtem ko je v stikih z diktatorskimi režimi, dozdevno katoliškimi, predvsem v Latinski Ameriki in s frankistično Španijo doživljal težke trenutke. Ko je bil Montini še kardinal, so bili odnosi

med Svetim sedežem in špansko vlado, v kateri so med drugimi sedeli tudi ministri Opus Dei, težki in zapleteni. Višek napetosti so dosegli leta 1975, ko je Franco zavrnil posredovanje Svetega sedeža za pomilostitev pet na smrt obsojenih ljudi.

Dolgoletne izkušnje Montinija v državnem tajništvu v Vatikanu, vodenje nadškofije v industrijskem Milanu, vodenje drugega vatikanskega koncila, mnogi stiki iz sveta politike, gospodarstva, kulture, znanosti, vse to je papežu pripomoglo, da je obvladal vsa področja javnega življenja.

5. Potovanja Pavla VI.

Potovanja Pavla VI. so bila nekaj povsem novega v zgodovini Cerkve. Z romanji v oddaljene kraje in po Italiji je prekinil dolgo tradicijo svojih predhodnikov, ki niso zapuščali Vatikana. Pravzaprav je bil prvi papež v zgodovini Cerkve, ki je potoval v tako oddaljene kraje in obiskal vseh pet celin. Imena Pavel si ni izbral po naključju.

1. Cilj prvega papeževega potovanja v tujino je bila Sveta dežela, kjer se je začela zgodovina odrešenja s Kristusovim rojstvom, kraj Jezusovega učlovečenja, življenja in oznanjevanja, smrti in vstajenja, kraj rojstva Cerkve, ki jo je vodil njegov predhodnik apostol Peter. Noben papež ni bil na tem potovanju, zato je imelo izjemno mednarodno odmevnost, trajalo pa je samo od 4. do 6. januarja 1964. To so bili trije zgodovinski dnevi za rimskokatoliško Cerkev. Papež je pojasnil, da je namen romanja izključno iz verskih in duhovnih nagibov, da bi kot romar v duhu pokore molil na svetih krajih, kjer se je izvršilo naše odrešenje, za uspeh cerkvenega zbora, za zedinjenje kristjanov in za mir v svetu. Pavla VI. so z velikim navdušenjem sprejeli katoličani in predstavniki drugih ver v Nazaretu, Jeruzalemu in Betlehemu.

V nedeljo, 5. januarja, je Pavel VI. vstopil v izraelsko državo. Judje so ga slovesno sprejeli. Pri Megidu je sprejel Pavla VI. izraelski predsednik Shazar s člani diplomatskega zbora. Po srečanju je papež

nadaljeval pot v Nazaret, kraj angelovega oznanjenja Mariji in Jezusovega otroštva, mladosti in javnega delovanja. Proti večeru se je vrnil v Jeruzalem. Po sprejemu pri županu izraelskega dela Jeruzalema je sledilo prvo srečanje najvišjih predstavnikov katoliške in pravoslavne Cerkve. Papež se je sestal s pravoslavnim carigrajskim patriarhom Atenagorom. To srečanje je pomenilo vrhunec papeževega romanja. Sveti oče in patriarh sta se objela ter si dala poljub miru.

2. Na praznik velikega apostola Indije sv. Frančiška Ksaverja, 3. decembra 1964, se je Pavel VI. udeležil svetovnega evharističnega kongresa v Bombaju. To je bil prvi svetovni evharistični kongres zunaj Rima, ki se ga je udeležil papež (prim. SŠO 1964–XII, 92).

Ko je pristal na letališču v Bombaju, je političnemu vodstvu Indije in mednarodnim delegatom evharističnega kongresa dejal, da prihaja kot romar miru, veselja, vedrine in ljubezni. Samo mir in ljubezen vodita k mirnemu sožitju med narodi. Med kratkim enodnevним bivanjem je obiskal sirotišnico »Hiša naše Gospe« in bolnišnico v Bombaju. Pred vrnitvijo v Rim je daroval materi Tereziji iz Kalkute svoj avto za potrebe revnih. Kongresa se je udeležilo okrog tristo škofov. Vrhunec je bil obisk svetega očeta. Pri maši je papež posvetil šest domačih škofov. Maše se je udeležilo po poročanju nekaterih medijev milijon ljudi. Poseben pomen kongresa je bil v tem, da je papež prvič stopil v dialog z nekristjani velike azijske celine.

3. V času koncila, 3. oktobra 1965, se je Pavel VI. podal še tretjič na pot v Združene narode v New York. V spremstvu osmih kardinalov, predstavnikov z vsega sveta, je v imenu koncila generalno skupščino Združenih narodov nagovoril preprosto in vendar slovesno: »Vi predstavljate vse narode sveta. Poslušajte besedo, ki je resna in slovesna. Ne eni proti drugim, ne, nikoli več. Če hočete postati bratje, spustite orožje iz rok.« Ko se je papež vrnil v Rim, je takoj obiskal koncilsko dvorano in doživel veliko navdušenje in ploskanje. Koncilski očetje so zahtevali, da je bil govor uvrščen v koncilске dokumente.

4. Po koncilu, od 1967 do 1970, je papež uresničil še devet mednarodnih potovanj, ki so ga popeljala na vseh pet celin. 13. maja 1967 je obiskal portugalsko svetišče Fatimo ob 50. obletnici prvega

prikazovanja. Cilj šestega potovanja je bila Kolumbija. Udeležil se je 39. mednarodnega evharističnega kongresa in drugega zasedanja latinskoameriškega episkopata v Medellinu. Od 22. do 25 avgusta 1968 je obiskal Bogoto, kjer je med drugim ostro obsodil družbene krivice, ki jih omenja že v poslanici *Razvoj narodov (Populorum progressio)*. Hkrati je svaril pred nasiljem.

5. Zgodovinski pomen je imelo osmo mednarodno potovanje Pavla VI. v Ugando, od 31. julija do 2. avgusta 1969. To je bilo prvo potovanje kakega papeža v Afriko južno od Sahare. Afriški škofje so ga že večkrat prisrčno povabili, da bi obiskal Ugando, kjer so takrat gradili novo svetišče, mogočen žrtvenik v čast afriškim mučencem, ki jih je v času koncila razglasil za svete. Izrazili so srčno željo, da ga Pavel VI. skupaj z njimi in v navzočnosti Božjega ljudstva posveti (prim. *Le voyage de Paul VI. en Ouganda, 1969, 17*). Slavje v Namugongu, trideset kilometrov oddaljenem kraju od Kampale, kjer so pretrpeli mučeniško smrt katoliški in anglikanski mučenci, je bilo svečano. Navdušenje ob papeževem obisku je bilo veliko tako v cerkvenih kot civilnih krogih.

6. Na zadnjem mednarodnem potovanju po Bližnjem in Daljnem Vzhodu, od 26. novembra do 5. decembra 1970, je papež obiskal osem držav: prva postaja je bil Teheran v Iranu, naslednja je bila Daka v Vzhodnem Pakistanu. Z obiskom je želel pokazati solidarnost s pakistanskim ljudstvom, ki so ga prizadele hude poplave. Na Filipinih se je udeležil prve konference vseh azijskih škofov. Vsekakor je papež doživel najbolj dramatičen trenutek potovanja po Daljnem Vzhodu prav v Manili, kjer ga je ob prihodu napadel fanatičen Bolivijec. K sreči ga ni toliko ranil, da ne bi mogel nadaljevati s potovanjem. V nadaljevanju je obiskal še Samoo in Avstralijo, kjer je posvetil prvega škofa domorodca. Zatem je obiskal še Indonezijo, Hongkong in Šrilanko.

7. Pavel VI. je poleg mednarodnih potovanj izpeljal deset potovanj po Italiji in večkrat obiskal župnije v rimski škofiji. Pavel VI. je z obiski krščanskih skupnosti po svetu dokazal, da je voditelj zbora škofov v neposrednem stiku s sobrati škofi, da kot vrhovni pastir skrbi

za svoje ovce in je z njimi v živem stiku. Pavel VI. ni uspel uresničiti dveh mednarodnih potovanj. Leta 1966 je želel obiskati Poljsko ob tisočletnici krščanstva, vendar zaradi nasprotovanja politične oblasti potovanja ni mogel uresničiti. Leta 1968 je F. Franco preprečil obisk Pavla VI. v Španiji, ker Sveti sedež po dolgoletni tradiciji ni več dovolil vladnega nadzora pri imenovanju škofov. Španska oblast se je tej pravici odpovedala leta 1976, ko je Franco umrl. Papeževa potovanja razkrivajo globoko povezanost človeštva in edinstvo kristjanov v upravičeni različnosti. Vsako potovanje papeža Pavla VI. je bilo nekaj edinstvenega in je vtisnilo poseben pečat veseljni Cerкви.

6. Sklepne misli o sv. Pavlu VI.

Pavel VI. je bil trdno prepričan, da je globoka vera osnovni pogoj za resnično koncilsko prenovo. Zato je ob 1900. obletnici smrti apostolov Petra in Pavla razglasil leto vere za čas od 29. junija 1967 do 29. junija 1968. V apostolski spodbudi *Petrum et Paulum Apostolos* (22. 2. 1967) papež izraža željo, da bi katoličani v letu vere pogosto izpovedali svojo vero, skupno in osebno, svobodno in zavestno, ponižno in iskreno. Ta izpoved vere, polna ljubezni, naj bi privrela iz globine vseh vernih src in bi naj odmevala v posameznikih, družinah, župnijah, škofijah in v vsej Cerкви.

Montini je gojil veliko spoštovanje in ljubezen do Božje Matere Marije. 21. novembra 1964 je v Rimu pred 2156 škofi razglasil Marijo za Mater Cerkve z besedami: »V slavo svete Device in v našo tolažbo razglašamo sveto Marijo za Mater Cerkve, to je vsega krščanskega ljudstva tako vernikov kakor pastirjev, ki jo imenujejo svojo ljubljeno Mater.«

Razprava o Pavlu VI. – koncilskem papežu želi obuditi spomin na velikega papeža 20. stoletja. To trditev potrjuje njegovo bogato življenje, ki so ga odlikovale delavnost, izjemna umska sposobnost, preudarnost pri sprejemanju zgodovinskih odločitev, skromnost in ponižnost v prenašanju ostrih kritik, globoka vera, ljubezen do Cerkve in sveta. Dialog Cerkve s svetom je bila vsekakor ena od prednostnih nalog Pavla VI. Doživel je dve svetovni vojni, zato

si je vztrajno prizadeval in molil, da bi preprečil tretjo. Veliko je naredil, da se hladna vojna ni končala s spopadom nepredvidenih razsežnosti, temveč s popuščanjem in normalizacijo odnosov. Mir, socialna pravičnost, solidarnost so bili prisotni v papeževih govorih, ki so se ob posebnih priložnostih prelivali v molitev.

Ekumenskemu gibanju je odprl vrata papež Janez XXIII., ko je na koncil povabil predstavnike drugih krščanskih Cerkva. Pavel VI. pa je v nadaljevanju začrtal toliko ekumenskih smernic, da ga upravičeno imenujemo ekumenski papež. To potrjujejo razne listine in številna ekumenska srečanja.

Razpravo sv. Pavlu VI. sklenimo s kratko a pomenljivo mislijo papeža Frančiška ob razglasitvi za svetega 14. oktobra 2018: »Po zgledu apostola Pavla je bil v oznanjevanju in v dialogu priča in prerok Cerkve, ki je odprta za oddaljene in skrbi za uboge. Pavel VI. je tudi v naporu in sredi nerazumevanj z vnemo pričeval o lepoti in veselju v popolni hoji za Jezusom. Danes nas skupaj s koncilom, katerega modri krmar je bil, še naprej spodbuja, naj živimo svojo skupno poklicanost k svetosti. Ne k polovičarstvu, ampak k svetosti.«

*Časovni pregled pomembnejših dogodkov iz življenja
Janeza Krstnika Montinija, papeža Pavla VI. (1897–1978)*

26. septembra 1897 se je rodil Janez Krstnik Montini v kraju Concesio blizu Brescie.

29. maja 1920 je v Brescii prejel duhovniško posvečenje.

1923 ga je Pij XI. poklical v Rim na državno tajništvo.

1937 je postal namestnik državnega tajnika pri Svetem sedežu.

12. decembra 1954 ga je kardinal E. Tisserant pri Sv. Petru posvetil v nadškofa.

28. oktobra 1958 je bil za papeža izvoljen Angelo Giuseppe Roncalli kot Janez XXIII.

1958 je Janez XXIII. imenoval Montinija za kardinala.

11. oktobra 1962 se je začel drugi vatikanski koncil.

3. junija 1963 je po tridnevnem smrtnem boju umrl Janez XXIII.

21. junija 1963 je bil G. B. Montini v petem glasovanju izvoljen za papeža.

30. junija 1963 je bilo kronanje Pavla VI.

8. decembra 1965, na praznik Marijinega brezmadežnega spočetja, je Pavel VI. sklenil koncil.

6. avgusta 1978 zvečer je Pavel VI. nepričakovano umrl v letni rezidenci v Castel Gandolfu.

12. avgusta 1978 je bila maša zadušnica na Trgu sv. Petra. Pokopan je v kriпти bazilike sv. Petra.

19. oktober 2014 je papež Francišek razglasil za blaženega Pavla VI.

14. oktobra 2018 je papež Francišek razglasil za svetnika Pavla VI.

Nekaj slovstva

Bazzoli Luigi, *Papa Paolo VI. Tormento e grandezza di un'anima*, Coged, Milano 1978.

Documenti il Concilio Vaticano II, Dehoniane 1966.

Guillon Jean, *Paolo VI segreto*, Edizioni San Paolo, 2002.

Insegnamenti di Paolo VI, XVI: 1978, Libreria Editrice Vaticana, 1979.

Janežič Stanko, *Pavel VI.*, v: *Ekumenski leksikon*, Mohorjeva družba, Celje 1986.

Koncilski odloki 2. vatikanskega vesoljnega cerkvenega zbora. Nadškofijski ordinariat, Ljubljana 1980.

Le voyage de Paul VI en Ouganda, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1969.

Pajk Ivan (odgovarja), *Pavel VI. romar miru*, Cirilsko društvo slovenskih bogoslovcev, Ljubljana 1964.

Paolo VI Santo (a cura di Leonardo Sapienza), Ed. Viverein, Roma 2018.

Pavel VI., okrožnica *Meseca maja (Mense maio)*, 29. 4. 1965.

Pavel VI., okrožnica »*Skrivnost vere*« (*Mysterium Fidei*), 3. 9. 1965.

Pavel VI., papeška poslanica *Ecclesiae sanctae*, 6. avgust 1966.

Pavel VI., *Proclamazione di Santa Teresa d'Avila Dottore della Chiesa*, homilia 27. septembra 1970.

Pavel VI., *Proclamazione di Santa Caterina da Siena Dottore della Chiesa*, homilia 3. oktobra 1970.

Rojnik Ivan, *Pavel VI. – koncilski papež*, MD Celje 2014.

Sporočila škofijskega ordinariata Maribor, 1963–X; 1964–XII; 1970–VII; 1977–X.

Vian Giovanni Maria, *Paolo VI.*, v: *Enciclopedia dei papi* (comitato direttivo: Manlio Simoneti et al), Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana 2000, 657–674.

Paolo VI, *Tutti i principali documenti*. Latino – Italiano, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2002.

Paul VI., *Wohin geht der Mensch?*, Johannes Verlag Einsiedeln, Freiburg 2015.

Paolo VI Santo (a cura di Leonardo Sapienza), Edizioni Viverein, Roma 2018.

Giuliano Vignini, *Paolo VI. il papa dei tempi nuovi*, Elledici, Torino 2018.